

Egy másik tünet, hogy a nemzeti közösséget nem képesek etnikailag és kulturálisan sokszínűnek látni, és amit nem ismernek, nem is tudják elfogadni. Nem tudják, hol élnek a világban magyarok, mint ahogy azt sem, hogy hányféle nemzet és kultúra keveredik a magyar társadalomban. Ha mégis látnak különbségeket, ezeket nem képesek megszemélyesíteni, a történelmi szereplők nemzeti, etnikai, kulturális hovatartozását nem képesek beazonosítani. A kisebbségekkel és a mássággal szemben elutasítóak, ami felerősíti a kulturális fölény és dominancia attitűdjét. Összességében egyfajta kiábrándulás és elutasítás figyelhető meg a fiatalok körében az ilyen kérdésekkel szemben, ami a negatív politikai szocializáció tünete.

Hasonló kép mutatkozik a társadalmi értékek terén is. Hiányzik a társadalmi felelősségvállalás, a szolidaritás, a társadalmi méltányosság gondolata, és hiányzik mások teljesítményének elismerése és értékelése. A benyomásunk az, hogy a rendszerváltás utáni fiatalok körében individualizmus és önzőség párosul nagyfokú paternalizmussal és etatizmussal, amit átsző a Bibó kapcsán már említett alattvalói mentalitás. Ha pedig mindezt a nemzedékek közötti értékátadás perspektívájából nézzük, ahogy ezt az igazságossági értékek kapcsán vizsgáltuk, úgy tűnik, elmaradt az értékváltás. Jellemzően a szülők értékei és a régi szabályok követése vezérli az új generáció viselkedését.

És a történelmi emlékezet sem képes tematizálni napjaink kérdéseit és problémáit. Véleményem szerint ebből a szempontból kellene újragondolni a történelemtanítás lényegét és szerepét. Mert mégiscsak hinnünk kell abban, hogy léteznek olyan közös társadalmi értékek és célok, amelyek kijelölik Magyarország jövőjét Európa és a világ térképén, és amelyek egyszer majd Magyarországot európai, modern, sikeres, demokratikus, mindenkinek biztonságot nyújtó és kulturálisan sokszínű országgá formálják. Ha pedig vannak ilyenek, akkor ezeknek van múltja, gyökere, hagyománya, emléke, azaz történelme. Lehet, hogy ezekről kellene szólnia a történelemóráknak, és akkor nem **kiegészésről**, hanem **élő történelmi tudatról** beszélhetünk.

Szabó Ildikó: A fiatalok történelemhez való viszonya – részlet*

(...) [Magyarországon] a feldolgozatlan történelmi sérelmek, traumák, frusztrációk, kisebbségi érzések a 20. század folyamán folyamatosan terhelték a kollektív identitásokat. A politikai rendszerek rendre átértelmezték a történelmet. A különböző nemzedékek az iskolai történelemoktatásban sokszor egymásnak ellentmondó értékelésekkel találkoztak. A nemzeti kánon és a történel-

* Az előadás teljes szövege elolvasható a <http://www.tte.hu/egyezzunkki/> honlapon.

mi múlt többszörös átírása, a nemzeti sérelmek feldolgozatlansága, a történelem aktuálpolitikai célok szolgálatába állítása nyomot hagyott a történelemhez való viszonyon. Úgy vélem, a történelem politikai kisajátításának hagyományával, illetve a többszörösen átértelmezett nemzeti múlttal is magyarázható, hogy a nemzet egysége nem fejeződik ki a nemzeti ünnepek megünneplésében. A nemzeti ünnepek integratív ereje gyenge, társadalmiasulásuk alacsony fokú, aktuálpolitikai kihasználásuk hagyománya tovább él a rendszerváltás után is. A nemzeti szimbólumok integratív ereje nem érvényesül, és a társadalmi megosztottság a nemzeti és történelmi szimbólumok világában is kifejeződik. Az elmúlt évek nemzeti ünnepekhez kapcsolódó politikai demonstrációi azt is meggyőzően illusztrálták, hogy a legfontosabb szimbolikus terek (Parlament, Nemzeti Múzeum, Hősök tere stb.) birtoklásában nincs társadalmi és politikai konszenzus.

Identitáskategóriák. A közgondolkodásban a rendszerváltás óta eltelt két évtizedben is tisztázatlanok maradtak a nagy, átfogó identitáskategóriák és egymáshoz való viszonyuk (nemzet, társadalom, állampolgári közösség). A rendszerváltás után sem fogalmazódott meg a nemzetnek mint demokratikus politikai közösségnek a koncepciója. Nem alakult ki konszenzus a nemzeti és az állampolgári identitás viszonyában, a nemzeti szocializáció tartalmában és az iskola szocializációs szerepében. A társadalom politikai megosztottsága mögött a nemzeti törésvonal mentén leírható megosztottsága húzódik meg (a nemzet értelmezése, a nemzeti kérdések értelmezése, a 20. század történelmi eseményeinek értelmezése). Itt csak utalok rá, hogy a stabil demokráciák stabilitásának egyik forrását éppen a makroközösségi identitáskategóriák egyértelműségén alapuló (és a demokratikus alapértékeket elfogadó) állampolgári mentalitások alkotják.

Identitásminták. Sok okkal magyarázhatjuk, hogy a magyar nemzeti identitásnak nincs érvényes, társadalmi konszenzuson nyugvó, a politikai intézményrendszer működésével támogatott és az intézményes (iskolai) szocializációban közvetített mintája. Ezek egyike az, hogy a kollektív (társadalmi, nemzeti, etnikai, vallási, politikai) identitások alakulásába a 20. század folyamán a politika sokszor avatkozott be erőszakos módszerekkel. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az identitások nem egyszerűen csak a lenyomatai a különböző korszakok identitáspolitikáinak.

A társadalom sajátos reakcióinak, kognitív disszonanciaredukáló mechanizmusainak megismerése az identitásokat és a szocializációs folyamatokat tanulmányozó szociológia fontos feladata. A rendszerváltást követően láthatóvá vált és intézményesült politikai magatartások és értékek azt mutatják, hogy az identitások mélyrétegeiben egyrészt rejtett folyamatosságok őrződtek meg, másrészt brutális szakadások mentek végbe. A rendszerváltás előtti időszakot – és a még korábbi időszakokat, így az '56-os forradalmat, a világ-

háború eseménytörténetét és élményeit, a holokausztot és a holokauszthoz vezető utat – sokan el akarták felejteni, ki akarták törölni a kollektív emlékezésből és a magyar nemzeti identitás meghatározó elemei közül. A rendszerváltást követően az is egyértelművé vált, hogy a nemzeti identitás kérdései összefonódnak a politikai identitás kérdéseivel. Ez az összefonódás gyengíti a nemzeti identitás integratív erejét. És mivel az államhatalom, a demokratikus intézmények, a társadalmi rend, a demokratikus állampolgári kultúra integratív ereje is gyenge, a társadalmi megosztottság irányába mutató hatásokat kevésbé tudják ellensúlyozni.

Politikai kultúra. A demokratikus hagyományok hiányával küzdő magyarországi politikai kultúra egyik sajátossága, hogy nincs hagyománya a társadalmi párbeszédnek. A társadalmat megosztó, a nemzeti és történelmi kérdésekhez és identitásokhoz kapcsolódó politikai törésvonalak a történelemhez fűződő viszonyunk sokkal inkább a részét képezik, mint a betemetésére és társadalmi konszenzusra törekvő, a nemzeti és állampolgári közösségek integratív erejére támaszkodó politikai erőfeszítések.

A magyar társadalom egy része a rendszerváltás után nem tudta vállalni a Kádár-rendszerben játszott szerepét, ezért különböző háritó stratégiákhoz folyamodott. A háritásoknak kedvezett a politikai kultúra történelmi hagyományokban gyökerező, másik sajátossága: az, hogy a 20. században a történelmi felelősség vállalására nem voltak példák, csak a bűnbakképzésre. A háritás egyik szociálpszichológiai lehetősége az „áldozat” szerepe. A Kádár-korszak így a gonoszok ármánykodásának és az ártatlanok szenvedéseinek narratíváiból rajzolódott ki. A politikai kultúra olyan hagyományai, mint a kétpólusú történelemkép, az ellenségpszichózis, a fenyegetettségpszichózis segítettek a múltbeli és a jelenbeli társadalmi csoportok és politikai szereplők „jókra” és „gonoszokra” való felosztásában és abban, hogy a különböző társadalmi csoportok közötti viszonyok „áldozatok” és „bűnösök” kapcsolataiként jelenjenek meg a közgondolkodásban. A fehér-feketében gondolkodó, az állampolgári egyenrangúságot figyelmen kívül hagyó értelmezési minták nem kedveznek annak, hogy a közelmúlt történelmét árnyaltan lássuk.

Végül a politikai kultúra történelemben gyökerező hagyományai között említhetjük az önsajnálát, a rosszkedvű közérzűletek (veszttestudat, nemzeti ressentiment, a negativitások mentén létrejövő érzelmi közösségek) felmentő és sajátos érzelmi vigaszt nyújtó hagyományát.

Oktatáspolitikai tényezők. Talán a demokráciákban a politikai ellenfeleket is összekötő demokratikus alapértékeket illető konszenzus hiányával, a múlthoz való, ellentmondásos viszonyok továbbélésével és a történelmi traumák feldolgozatlanságával is magyarázhatjuk, hogy a rendszerváltás elmúlt húsz évében nem formálódott ki a demokratikus állampolgári magatartások kialakulását

elősegíteni hivatott, közép- és hosszú távú, kormányokon átívelő oktatás- és ifjúságpolitikai stratégia. Így Magyarországon tisztázatlan maradt a közoktatás szerepe az állampolgári szocializációban. Ez azért is sajnálatos, mert a stabil demokráciákban a mindenkit elérő közoktatás fontos feladata, hogy elősegítse az állampolgári közösség integratív erejét folyamatosan megerősítő, demokratikus állampolgári magatartások kialakulását, valamint, hogy biztosítsa a demokratikus alapértékek elsajátításához szükséges iskolai szocializáció feltételeit.

Ugyanakkor megállapíthatjuk azt is, hogy az oktatáspolitikai feltételek elégtelensége mellett a tanári szakma szerepfelfogásával, a történelemtanítással és az iskola belső világával kapcsolatos okok is nehezíthetik az iskolai állampolgári szocializáció hatékonyságát. Én ilyen akadálnak látom, hogy a hétköznapi tapasztalatok szerint a tanári magatartás etikai normái sok iskolában tisztázatlanok a mások érzékenységét esetleg sértő kérdésekkel (vallás, különböző kultúrák, kisebbségek, politikai hovatartozások) kapcsolatban. Ez a tisztázatlanság nehezíti az emberek egyenlőségének, az identitások kialakításában mindenkit megillető személyes szabadság jogának és a választások titkossága elvének érvényesülését. A másik akadályt a történelemtanítás hagyományai-ban látom. Magyarországon másfél évszázados hagyománya van annak, hogy a történelemtanításnak ideologikus funkciója legyen. Úgy vélem, hogy a történelem kronologikus tanítása pedig azt nehezíti meg, hogy a fiatalok megtalálják a történelemhez való személyes kapcsolódási pontokat. Végül módszertani akadályt is látom annak, hogy az iskolai állampolgári szocializáció sikerességét a történelemtanítás is elősegítse. Az iskolai vita, a tapasztalati tanulás, az aktív ismeretszerzés, a különböző nézőpontok megismerése szakmódszertana nem terjedt el eléggé a nemzeti és állampolgári identitás alakulása szempontjából meghatározó jelentőségű tárgyak (történelem, irodalom, állampolgári ismeretek) oktatásában.

Néhány kutatási adat

A továbbiakban néhány kutatási adat alapján, mozaikszerűen jelzem a fiatalok történelemhez való viszonyának sajátosságait.

Történelmi személyiségek. Több empirikus kutatás egymással összecsengő eredménye, hogy a modern magyar történelemben nem nagyon voltak olyan sikeres és hiteles politikusok, akikkel érzelmileg lehetett volna azonosulni. Néhány példa erre:

a) 1994-ben 30 magyar történelmi személyiség rokonszenvrangsorát a felnőttek körében Mátyás király, Szent István és Kossuth vezette; Deák Ferenc a 9. helyen állt. A 20. századi politikusok bizonyultak a legkevesbé rokonszenveseknek. Teleki Pál, Nagy Imre és Mindszenty a 12–14. helyre kerültek.

A sort (23–30. hely) Ferenc József, Kádár János, Antall József, Kun Béla, Horthy, majd Gömbös, Rákosi, végül Szálasi zárta (Marián Béla, Marketing Centrum 1994).

b) A Felvételi Szolgáltató Iroda 2003-as vizsgálata szerint a felvételizni szándékozó középiskolások a legjobban Mátyás királyt kedvelik, őt Napóleon, Kossuth, Széchenyi, Szent István – és Hitler követi. Deák a 10., Horthy a 22. helyen állt (www.fisz.hu).

c) 2005-ben a Felvételi Információs Iroda vizsgálata szerint a biztosan továbbtanulni szándékozó 10. évfolyamos középiskolások 7, a 12. évfolyamosok 12%-a válaszolta azt, hogy Hitler a kedvenc történelmi személyisége. Ez az arány a katonai, rendészeti pályára készülők között 20% volt (www.fisz.hu).

Az 1956-os forradalom. Az elmúlt húsz év nem volt elég ahhoz, hogy a közelmúlt meghatározó eseménye, az 1956-os forradalom egyöntetűen pozitív eseményként éljen a közgondolkodásban.

1988-ban, az első ilyen tárgyú kutatásban 40-40% tekintette forradalomnak, illetve ellenforradalomnak az 1956-os eseményeket. A legnagyobb zavart egy évvel később lehetett észlelni, amikor hivatalosan „népfelkelésnek” minősítették az 1956-os forradalmakat. Ekkor 12% tekintette ellenforradalomnak, 22% népfelkelésnek, ami ellenforradalomba torkollott, 28% szerint végig népfelkelés volt, 24% szerint forradalom (Vásárhelyi 2003).

2003-ban már a lakosság 58%-a tekintette 1956-ot forradalomnak és szabadságharcnak (17% ellenforradalomnak, 12% népfelkelésnek). 2006-ban, a forradalom ötvenedik évfordulójának évében a pártok iránti szimpátia függvényében változott Nagy Imre és Kádár János tevékenységének megítélése, valamint a forradalom értékelése. A fiatal nemzedékeket kevésbé érdekelte a forradalom, kevésbé ismerték tényleges célkitűzéseit, és kevesebbet tudtak róla. Meghatározó személyiségei közül éppen „az utca embereit” ismerték a legkevésbé (Marián 2003; Marián – Szabó I. 2007).

A múlt mint politikai választóvonal. A rendszerváltás után a nemzedékek közötti politikai választóvonal a múlthoz való viszony mentén épült ki. Nyugat-Európában a fiatal nemzedékek inkább a baloldali és a zöld pártokra szavaznak. A magyar fiatalok minden kutatás szerint a jobboldalhoz vonzódnak.

2000 decemberében az utolsó éves középiskolások egytizede mondta, hogy a Magyar Igazság és Élet Pártjára szavazna (Szabó I. – Örkény 2002).

2005 első és második félévében a 18–30 év közöttiek 38–38%-a választotta a Fideszt, míg az MSZP-t csak a 21, illetve a 19%-uk (Medián).

A fiatalok ahhoz a párthoz kötötték a rendszerváltást, amely rendszerváltó nemzedékeket tudott kijelölni és magát e nemzedékek képviselőjeként tudta megfogalmazni: a Fideszhez. A fiatalok sokkal inkább elutasítják az MSZP-t, mint az idősebb nemzedékek, és az antikommunista beállítódás is inkább jel-

lemző rájuk, mint azokra, akik életkoruknál fogva valamennyire integrálódtak a Kádár-rendszerbe.

Annak, hogy a Fidessel mint rendszerváltó párttal azonosulhattak a fiatal nemzedékek, fontos lélektani velejárója volt, hogy mentesültek a szüleik nemzedékére vetülő kollaboráció bélyegétől. Egyfajta erkölcsi felmentést kaptak a rendszerváltás előtt történtek felelőssége alól is, a rendszerváltás levezénylésével kapcsolatos felelősség alól is. Azaz felmentést kaptak mind a történelmi kontinuitásban, mind a diszkontinuitásban való részvétel felelőssége alól.

A kutatások szerint a fiatalok inkább háritják az állampolgári részvétel felelősségét. A demokráciától elsősorban a gondoskodó, jóléti szolgáltatásokat nyújtó állam feladatainak teljesítését várják el, a társadalmi cselekvési lehetőségek, a különböző önszerveződések és civil kezdeményezések nem vagy csak kevésbé vonzóak számukra.

A demokrácia. A 2005-ös *Iskola és demokrácia* című kutatás szerint a középiskolások inkább „védőpajzsok”, paternalisztikus társadalompolitikának tekintették a demokráciát. Kétharmaduk személyes biztonságot remél a demokráciától, és csak minden második diák értette bele a demokráciába a többpárt-rendszert, az egyesülési szabadságot, a beleszólást a politikába és a kisebbségi jogok érvényesülését. A demokrácia fogalmába a törvény előtti egyenlőséget és a magánélet tiszteletben tartását értik bele a leginkább, a legkevésbé pedig a többpárt-rendszert és a kisebbségek jogainak védelmét. Demokráciaképükben keverednek a demokratikus és az antidemokratikus elemek. Több mint kétharmaduk értett egyet azzal, hogy „az országnak elsősorban keménykezü vezetőkre van szüksége”, valamint azzal, hogy „olyan pártra van szükség, amely, ha szükséges, oda is üt” (Csákó 2007).

Irodalom

Csákó Mihály: *Fiatalok demokráciaképe*. (Kézirat.) Budapest, 2007

Marián Béla: *Történelmi emlékezet és politika*. (Kézirat.) Marketing Centrum, 2003

Marián Béla – Szabó Ildikó: Történelem és emlékezés. Az 1956-os forradalom képe a felnőtt lakosság körében. *Magyarország politikai évkönyve 2006*. Demokrácia Kutatások Központja Alapítvány III. kötet (CD melléklet) Budapest, 2007

Szabó Ildikó – Örkény Antal: *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Könyvek, Budapest, 1998

Szabó Ildikó – Örkény Antal: Társadalmi értékminták, politikai orientációk. *Educatio*, 2002. ősz, 404–430.

Szabó Ildikó: *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások alakulásában Magyarországon 1867–2006*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009

Vásárhelyi Mária: Csalóka emlékezet. *Élet és Irodalom*, 2003. június 16.

(www.fisz.hu) (www.marketingcentrum.hu)